

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 94(477.43/.44)»1763/1789»:930.25
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/4.21>

Гайсенюк М.О.

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

КАМ'ЯНЕЦЬКЕ СТАРОСТВО У СВІТЛІ ІНВЕНТАРІВ 1763–1789 РР.

Стаття присвячена соціально-економічному розвитку Кам'янецького староства у другій половині XVIII ст. на основі двох інвентарів королівщин, складених у 1763 та 1789 роках. Ці документи детально відображають стан господарства, зокрема чисельність населення, кількість будинків і фільварків, поголів'я худоби, наявність пасік, млинів, корчем та винниць, а також розміри податків і орендних надходжень. Порівняння інвентарів дає змогу простежити зміни в господарській структурі староства протягом другої половини XVIII ст., а результати таких зіставлень для кращого сприйняття подано у таблицях. У статті здійснено аналіз формулярів старостинських інвентарів і окреслено причини їх складання, що вплинуло на їхню форму та зміст. Показано, що завдяки реформам, ухваленим на конвокаційному сеймі 1764 р., інвентаризація стала регулярною, уніфікованою й точнішою. Це підвищило прозорість обліку та дало можливість визначити реальний економічний потенціал державних маєтків. Аналіз показує, що після періоду зростання середини XVIII ст. староство пережило спад, спричинений епідеміями, Барською конфедерацією, розміщенням російських військ під час війни з Османською імперією та наслідками Першого поділу Речі Посполитої. Скорочення населення супроводжувалося переорієнтацією господарства на внутрішній ринок. Натомість зросла роль оренди та пропінатії – монополії на виробництво і продаж алкогольних напоїв. Саме вони забезпечили різке зростання прибутків: у 1789 р. дохід староства більш ніж удвічі перевищив показники 1763 р., попри загальне зменшення кількості мешканців у регіоні.

Дослідження демонструє високу цінність інвентарів як джерела для реконструкції економічної історії Поділля та механізмів функціонування старостинських господарств у XVIII ст.

Ключові слова: Кам'янецьке староство, Поділля, інвентарі, королівщина, Річ Посполита, XVIII століття.

Постановка проблеми. У другій половині XVIII ст. королівські староства залишалися важливими осередками господарського життя Речі Посполитої, а їхній економічний стан, структура населення та система повинностей найповніше відображалися в інвентарях – описах королівщин. Кам'янецьке староство не становить винятку: динаміка його розвитку, мережа поселень, стан фільварків і доходи простежуються в інвентарях 1763 і 1789 рр., що дає змогу відтворити стан господарства на зламі епох та окреслити тенденції, властиві Правобережжю загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Староства як адміністративні одиниці королівського домену неодноразово привертали увагу

дослідників. У вітчизняній історіографії питання їхнього функціонування вперше окреслив М. Грушевський [2], проаналізувавши Барське староство. Роль старостинських урядників та законодавчі зміни, пов'язані з триманням староств і проведенням люстрацій, розглянуто в монографії Т. Зелінської [21]. Господарська структура, демографія та феодалні повинності Хмільницького староства на Поділлі у XVIII ст. докладно проаналізовані А. Влодарським [19]. Подільська проблематика – демографія, міграційні процеси, адміністративний поділ – широко представлена у працях М. Крикуна [3, 4], а економічні аспекти та фільваркова модель регіону ґрунтовно досліджені В. Серчиком [16]. Попри наявність загальних студій, Кам'янецьке

староство XVIII ст. досі не має окремого комплексного дослідження, що зумовлює необхідність звернення до інвентарів як джерела для реконструкції його господарського розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення питання соціально-економічного розвитку Кам'янецького староства за матеріалами інвентарів 1763 і 1789 рр.

Виклад основного матеріалу. Формуляри інвентарів та підстави до проведення інвентаризацій у 1763 і 1789 рр. Інвентарі королівщин – господарські описи державних маєтностей, які складалися за рішенням старости або ухвалою сейму спеціально призначеними комісіями чи скарбовими урядниками з метою визначення прибутковості королівських володінь [6, с. 7]. Здебільшого інвентарі укладалися у разі зміни державця (через смерть посесора або передачу староства іншій особі), а також з ініціативи урядника для контролю господарства та доходів [20, с. 9].

Передача Кам'янецького староства князю Адаму Казимиру Чарторийському у 1762 р. супроводжувалася складанням інвентаря королівщин, який було вписано до кам'янецької гродської книги [18, с. 134]. Дані інвентаря 1762 р. стали основою для люстрації 1765 р., ухваленій на контрольованому прихильниками Familia конвокаційному сеймі 1764 р. Конституцією «Справедлива кварта» було запроваджено податок у розмірі $\frac{1}{4}$ чистого доходу староств [13, с. 54–55]. Відновлення люстрацій після майже столітньої перерви (попередня відбулася у 1665 р.) мало на меті встановлення реальної прибутковості королівщин, тому сейм постановив проводити люстрацію, спираючись на інвентарі за попередні три роки, укладені посесорами, щоб запобігти приховуванню фактичних доходів [21, с. 91].

Потреба у створенні наступного інвентаря була викликана прагненням реалізувати рішення Чотирирічного сейму, щодо модернізації адміністративно-територіальної структури Речі Посполитої. Подібно, як і попередній, інвентар 1789 р. містить дані з проведення інвентаризації староства протягом трьох років (Тут і надалі позначатимемо інвентар часом його підписання Адамом Чарторийським – 28 липня 1789 р.) [9, арк. 77].

Формуляри інвентарів другої половини XVIII ст. мають чітку структуру: детальний опис старостинського майна доповнювали таблиці й стислі висновки. Описи окремих частин староства містять наступні дані: опис королівської канцелярії в місті з усіма господарськими будівлями (кімнати, кухні, стайні, льохи, хліви, підвали, місця

для збереження возів тощо), детальна характеристика королівських маєтностей у старостві з описом господарств (халуп), корчем, млинів, винниць, ланів, полів і лісів. У таблицях збереглися відомості про підданих (кількість мешканців) та їх станова приналежність, фіксація землі та худоби, яку вони мають (корови, коні, воли, рідше вівці) тощо. Зафіксовано податки (натуральні та сплачені монетою в польській лічбі) і панщизну, яку відробляли місцеві. На відміну від інвентарів XVII ст., де переважав сумарний підрахунок господарств, описи XVIII ст. уже містять поіменні списки підданих. Такий спосіб реєстрації даних у формулярах інвентарів забезпечив більшу прозорість обліку та дав можливість точніше визначити реальний економічний потенціал державних маєтків. Таким чином, аналіз інвентарів дозволяє отримати уявлення про розміри поселень і кількість господарств, а також простежити склад підданих Кам'янецького староства за їхньою етноконфесійною та становою (інколи професійною) приналежністю.

Та все ж були й відмінності: для дотримання вимоги конвокаційного сейму інвентар 1763 р. доповнювався окремими таблицями з 1764 р. в той час як у 1789 р. було представлено середні показники за 1786–1788 рр. Окрім того, фіскальні дані та повинності підданих у інвентарі 1763 р. зведено до єдиної таблиці, а у інвентарі 1789 р. здійснено лише узагальнюючий опис маєтностей та прибутків з них, окремо по кожному населеному пункту, так званий, витяг [9, арк. 19, 81–83]. До узагальнень винесено лише остаточну суму в злотих, яку було отримано зі староства. Подібна різниця у складанні інвентарного опису, безпосередньо, пов'язана із причинами проведення інвентаризації королівщин 1789 р. Формуляри, за якими відбувався опис королівських маєтностей за рішенням Чотирирічного сейму були ідентичними для всіх руських земель Корони.

Стан господарства у Кам'янецькому старостві у другій пол. XVIII ст. З інвентарних джерел 1762–1763 рр. дізнаємося, що до складу Кам'янецького староства входили два передмістя (Карвасари та Підзамче) і вісім сіл: Довжок, Татариска, Кубачівка, Янчинці, Голосків, Гринчук, Кіптинці та Малинівці [9, арк. 19]. Окрім того, у Довжку, Гринчуку та Голоскові діяли фільварки [9, арк. 24, 31, 35].

В інвентарі 1789 р. зустрічаємо також згадки про села Ласківці та Слобідку Малинівську, які відсутні у матеріалах 1763 р., хоча задуються у люстрації 1765 р., серед сіл, котрі належать

до Кам'янецького староства [9, арк. 77–80; 17, с. 433]. Опис 1789 р. фіксує діяльність чотирьох фільварків і зазначає, що в Довжку повинності виконували також піддані з Татариски, Кубачівки та Янчинців [9, арк. 78]. Фільварки у Голоскові та Гринчуку потребували видатків на ремонт, оскільки мали старі дерев'яні будівлі, перекриті соломомою. У джерелі згадується й фільварок у Ласківцях, про який інвентар 1763 р. не містить жодних відомостей [9, арк. 78–79].

У інвентарях окремо виділяються будинки (*budynki*), до яких відносять виключно халупи, корчми та винниці (табл. 1).

Відповідно до таблиці, кількість халуп (господарств) у Кам'янецькому старостві зростає з 467 у 1763 р. до 591 у 1789 р. На перший погляд, це виглядає як позитивна динаміка – приріст становить близько 26,5 %. Цей показник близький до приросту димів у Подільському воєводстві (22,85 %), обрахованого М. Крикуном на основі переписів 1775, 1789 і 1790 рр. [4, с. 451–452]. Проте такі дані все ж залишаються умовними й потребують обережного тлумачення. Передусім варто погодитися з тезою М. Крикуна, що зростання кількості господарств у другій половині XVIII ст. може бути частково пояснене тим, що переписи й обрахунки ставали дедалі повнішими та точнішими [4, с. 452]. У випадку інвентарів Кам'янецького староства бачимо й інші чинники. Інвентар 1763 р. не містить відомостей про Ласківці, а кількість господарств у передмістях Карвасари та Підзамче у 1789 р. виявилася значно вищою, ніж у попередньому описі. Ймовірно, така

різниця зумовлена відмінностями у вибірці підрахунків: у 1789 р. до обліку було включено також військових, які мешкали у передмістях і сплачували податки, але чи внесений цей показник до розрахунку кількості господарств у 1763 р. невідомо [9, арк. 59 зв. – 61 зв.]. Щодо інших поселень староства, то простежується протилежна тенденція – зменшення кількості халуп у середньому на 16 %. Особливо значним є спад у селах Гринчук і Малинівці, де кількість господарств скоротилася приблизно на 30 %.

Вочевидь, найінтенсивніше скорочення населення відбувалося наприкінці 1760–1770-х років. Насамперед це було наслідком воєнних спустошень, спричинених присутністю російських військ на Поділлі в період Барської конфедерації [15, с. 261–262, 275]. Окрім того, Російська імперія використовувала території між Дністром і Збручем як тил і плацдарм у війні проти Османської імперії, що супроводжувалося численними руйнуваннями, особливо постраждали південно-східні райони Подільського воєводства, включно з околицями Кам'янця [16, с. 41]. З опису Кам'янецького староства 1770–1771 рр. дізнаємося, що фільварок у Ласківцях фактично перестав існувати: «усе війська російські поспунали й спалили..., лише церква лишилася, а піддані, де могли, там тинялися; ... люди лише навесні 1770 року почали стягуватися..., інші сиділи по ямах» [11, арк. 21]. Втечі селян набули масового характеру. В ухвалі з'їзду подільської шляхти від 3 липня 1771 р. зазначалося, що «війна між Росією і Туреччиною дуже виснажує Край, уже й

Таблиця 1

Будинки у Кам'янецькому старостві за матеріалами інвентарів другої половини XVIII ст.

№	Передмістя/села	Будинки (<i>Budynki</i>)					
		Халупи (<i>Chalupy</i>)		Корчми (<i>Korczmy</i>)		Винниці (<i>Winnice</i>)	
		1763	1789	1763	1789	1763	1789
1.	Передмістя Карвасари, Підзамче	70	184	1	2	1	—
2.	Довжок	85	71	2	2	1	—
3.	Татариска	20	24	—	1	—	—
4.	Кубачівка	23	17	—	1	—	—
5.	Янчинці	41	37	1	1	—	—
6.	Голосків	70	67	1	1	1	—
7.	Кіптинці	37	34	1	—	—	—
8.	Гринчук	83	57	1	1	1	—
9.	Малинівці	37	26	1	1	—	—
10.	Ласківці	—	59	—	1	—	—
11.	Слобідка Малинівська	—	15	—	1	—	—
Разом		467	591	8	12	4	—

Джерело: AGAD. ASK. Dział LVI. Sygn. 103 K. 4 II. S. 19, 59 – 83.

так мором знищений, і спустошує настільки, що багато підданих утікають до сусідньої Молдавії» [5, арк. 73]. Подібне засвідчував і П. Рум'янець у реляції до Катерини II (28 вересня 1773 р.), згадуючи «мужиків, які від усякої тяготи й утисків мають тепер собі сховище – нову область Австрійську, куди й переселяються численно» [7, с. 687]. Додатковим чинником спустошення стала епідемія чуми 1768–1770 рр., принесена на Поділля російськими військами [5, арк. 69].

Від середини 1770-х років господарство почало поступово відновлюватися, що сприяло повільному зростанню населення. Водночас економічна структура зазнала істотних змін: російсько-турецька війна порушила усталені торговельні зв'язки з Османською імперією, а Перший поділ Речі Посполитої, через передання Червоногородського повіту Подільського воєводства та Руського воєводства під владу Габсбургів, обмежив доступ Кам'янецького староства до традиційних шляхів торгівлі [12, с. 257–258]. У цих умовах фільварки були змушені переорієнтувати виробництво та шукати нові ринки збуту.

Аналізуючи господарство магнатських фільварків на Поділлі В. Серчик звернув увагу на різке зниження посівів зернових після 1772 р. [16, с. 68], що лише підтверджує тезу Зенона Гульдона про нерентабельність експорту зерна з Подільського та Брацлавського воєводств та призначення його, в основному, для поліпшення економічного становища місцевих ключів та ві тарях королівщин другої половини XVIII ст. серед зернових рослин згадується лише овес, десятину з якого громада сплачувала у вигляді податку [9, арк. 13].

У 1763 р. розмір цього податку з цілого староства склав 117,6 злотих, що у відсотковому співвідношенні до прибутку становить менше одного відсотка [9, арк. 19]. В той час, як за даними інвентаря 1612 р. основу фільваркового господарства Кам'янецького староства складала саме продукція рослинного походження. У фільварках вирощували жито, пшеницю, ячмінь, овес, просо, гречку та горох [8, с. 44–45]. Такі зміни у XVIII ст. можуть свідчити, протягом століття господарча спеціалізація староства докорінно змінилася.

Серед основних видів господарської діяльності було тваринництво. На Поділлі розводили коней, волів, корів та биків, овець, птицю тощо. Тварин у господарстві утримували з цілю забезпечення робочої (тяглової) сили, продовольства (м'яса, молока, яєць), шкіри, соломи і натуральних добрив. Найважливіше місце займало тут розведення коней та волів для тяглових робіт і на продаж [16, с. 98]. Так, облік кількості коней та рогатої худоби був обов'язковим елементом старостинських інвентарів, а плата за тварин у власності стала панівною формою феодалної ренти [19, с. 153]. У таблиці наведена кількість рогатої худоби та коней у господарствах Кам'янецького староства (табл. 2).

Згідно з даними таблиці у восьми селах та двох передмістях у 1763 році 467 господарств мали 467 коней (66%) і 240 волів (34%), а в дванадцяти поселеннях 1789 р. у 591 господарстві було лише 354 коня (43%) і 467 волів (57%). У 1763–1789 рр. поголів'я коней зменшилося, а волів збільшилася, а загальна кількість тяглової худоби практично не змінилася. (707 одиниць у 1763 р. і 665 у 1789 р.). Але

Таблиця 2

Кількість худоби (коней, волів, корів та телят) у фільварках Кам'янецького староства в 1763 і 1789 рр.

№	Передмістя/ Села	Воли		Коні		Корови		Телята	
		1763	1789	1763	1789	1763	1789	1763	1789
1.	Передмістя Карвасари, Підзамче	—	14	80	89	43	104	43	33
2.	Довжок	41	32	82	37	53	45	82	43
3.	Татариска	4	13	33	22	20	18	36	19
4.	Кубачівка	6	6	44	14	32	12	29	10
5.	Янчинці	20	48	43	42	44	31	27	31
6.	Голосків	2	33	82	69	72	38	98	54
7.	Кіптинці	1	15	45	35	51	31	64	51
8.	Гринчук	106	40	34	17	51	19	55	8
9.	Малинівці	60	29	24	9	42	16	79	25
10.	Ласківці	—	81	—	20	—	16	—	71
11.	Слобідка Малинівська	—	—	—	—	—	—	—	—
Разом		240	311	467	354	408	330	513	345

Джерело: AGAD. ASK. Dział LVI. Sygn. 103. K. 4 II, S. 19, 59 – 76.

з розрахунку поголів'я худоби на одне господарство маємо 1,5 у 1763 р., в той час, як у 1789 р. цей показник знизився до 1,12. Що ж до кількості коней, то у 1763 р. на одне господарство припадав 1 кінь, а у 1789 р. – лише 0,6. Коні були продуктивнішими, але водночас дорожчі в утриманні, тому зменшення їх чисельності є певною ознакою зубожіння. Так само і скорочення кількості тяглової худоби у розрахунку на одне господарство [19, с. 159]. У Кам'янецькому старостві протягом другої половини XVIII ст. кількість коней була вищою ніж волів, у той час, як у більшості магнатських ключів подільського воєводства, за підрахунками В. Серчика, один кінь припадав на 5–9 волів [16, с. 98].

Що ж до корів, то їх у фільварках воєводства завжди було досить багато. З розрахунку корів на одне господарство у 1763 р. припадало близько 0,9; тоді як у 1789 р. – 0,56. У 1789 р. значне збільшення поголів'я корів фіксується лише у передмісті. До розрахунку в інвентарях також вносили кількість телят.

За тримання великої рогатої худоби та коней піддані платили податок – роговщизну (*rogoszczyznę / rogowe*), який складав значну частку доходів староства (близько 8 %). У 1763 р. розмір податку зі цілого староства становив 1425 зл 10 гр, в той час, як інвентар 1789 р. засвідчує суму податку – 1360 зл 20 гр [9, арк. 19, 80–83]. Нижчий прибуток з роговщизни не є дивним з огляду на зменшення поголів'я коней та рогатої худоби у старостві. Але співвідношення розміру отриманого податку у 1789 р. із прибутками всього староства, що складатиме лише 3,5 %, підштовхує до детальнішого вивчення джерела.

Окрім розведення коней та великої рогатої худоби, у Подільському воєводстві активно розвивалося вівчарство. Великі пасовища дозволяли тримати стада овець кількістю до кілька сотень голів. У 1789 р. старостинські господарства розводили в своїх володіннях близько 640 овець, найбільше в селах Ласківці, Малинівці та передмісті Підзамче [9, арк. 73–74 зв.]. У інвентарі 1763 р. не знаходимо інформацію про кількість овець, але десятина, яку сплачували за їх тримання, свідчить про те, що вівців розводили у всіх селах староства [9, арк. 73].

На Поділлі були прекрасні умови для розвитку бджільництва. Про важливість пасік та їх прибутковість також свідчить розпорядження, видане Адамом Чарторийським своєму наміснику, з вимогою розширювати пасіки у подільських маєтностях (приватних) щороку, щоб кількість вуликів зросла до 30 тисяч. Інтерес подільського генерального старости до збільшення прибутків з бджільництва (продукція з бджільництва – мед та віск – часто йшла на експорт), призведе до встановлення нових податків: у Кам'янецькому старостві в 1770 р. була встановлена бджолина десятина «*Za Dziesięciny Pszczelnej Pni*» [16, с. 109]. У таблиці представлені податки з пасік за матеріалами інвентарів (табл. 3).

Порівнюючи дані, збережені в інвентарях, бачимо, що десятина з пасік у 1789 р. була нижчою від 1763 р. на 27,7 %. Пояснення причини зниження прибутків, на нашу думку, криється в скороченні кількості господарств. Що ж до податку з вуликів, який складав 2 злоті з одиниці, варто зазначити, що десятину з цього промислу

Таблиця 3

Податки з пасік за матеріалами інвентарів староства

№	Передмістя/села	Податок з пасік		Десятина з вуликів	
		1763	1789	1789	
		Злоті	Злоті	Злоті	Кількість вуликів
1.	Передмістя Карвасари, Підзамче	8,18	0,22	8	4
2.	Довжок	11,18	13,10	38	19
3.	Татариска	4,24	4,14	26	13
4.	Кубачівка	3,18	4	14	7
5.	Янчинці	10,6	8,18	28	14
6.	Голосків	55,18	15,24	240	120
7.	Кіптинці	–	7,22	70	35
8.	Гринчук	6,24	10,18	114	57
9.	Малинівці	11,6	4,2	28	14
10.	Ласківці	–	13,22	40	20
11.	Слобідка Малинівська	–	–	–	–
Разом		110,4	79,7	606	303

Джерело: AGAD. ASK. Dział LVI. Sygn. 103. K. 4 II. S. 19, 81–83.

платили лише ті господарства, кількість вуликів у яких перевищувала десятки [16, с. 110].

Промислова продукція була міцно пов'язана з діяльністю фільварку та представлена переважно такими промислами як ткацтво, млинарство, броварство тощо. У інвентарі Кам'янецького староства 1763 р. зустрічаємо також податок за паління цегли, він сягав суми в 72 злотих – виробництво знаходилось у Довжку [9, арк. 19]. Прибуток староству приносили також річкові переправи і мита. У інвентарі 1763 р. згадується переправа в Довжку [9, арк. 29].

У тексті джерела 1763 р. наведено перелік господарських споруд та інвентаря, що перебували у фільварках Кам'янецького староства: скарбові та орендні котли, каміння (тобто жорна, які використовувалися у млинах), стемпи та валяльні. У матеріалах 1789 р. ці відомості фіксуються лише частково (табл. 4).

Згідно з даними таблиці, у Кам'янецькому старостві знаходилось п'ять котлів. Млинів було тринадцять, вони були важливим елементом господарства, орієнтованого на виготовлення збіжжя. Млини знаходилися на річках Смотрич (Передмістя Карвасари, Підзамче, Довжок та Голосків) та Дністер (Малинівці). Оскільки саме вода приводила в рух камені, швидкість течії мала велике значення і навіть враховувалася при оподаткуванню [16, с. 121]. Термінологія, що містилась в інвентарях, вирізняє два види млинів. Перші – «млинки (młynki)», невеликі будинки обладнані одним або двома жорнами (каменями), другі – значно більші – «млини (młyny)», в яких кількість каменів могла доходити до шести [9, арк. 17–18].

Як правило, принцип дії був однаковий, але різниця була у розмірі та об'ємі виготовленої продукції. Зазвичай, вони обслуговували не лише фільварок, а й потреби господарств [16, с. 120–121]. У Кам'янецькому старостві станом на 1763 р. близько восьми млинів були великими та мали три камені – у Передмісті Карвасари, у Довжку та Голоскові [9, арк. 25–33 зв.]. Два млини у Малинівцях над Дністром та чотири у Передмісті Карвасари і Підзамче мали лише по одному каменю, а отже, їх виробнича потужність була невисокою.

Млини часто містили цілий комплекс додаткових пристроїв, до яких можна віднести стемпи та валяльні. Стемпом у XVIII ст. називали пристрій для лущення та подрібнення зерна на крупу, який складався з чаші та ущільнювача. Наявність валяльні (машина для обробки тканини – фольгування полотна) свідчить про розвиток ткацького промислу. Підтвердженням цього може слугувати і те, що серед податків, які сплачували піддані староства були мотки (нитки з рослинного волокна) та, рідше, овеча вовна. У інвентарі також зустрічається повинність відробітку на ткацьких верстатах [9, арк. 33 зв.]. Що ж до кількості млинів, то однозначної відповіді на це питання у інвентарі 1789 р. не знайдемо, але відомо, що один з млинів Підзамча був цілковито зруйнованим [9, арк. 77 зв.].

Усі перелічені господарські споруди й інвентар, а також лани, ставки, корчми та винниці передавалися в оренду, яка була головним джерелом доходу староства [19, с. 160–161]. Відтак інвентарі приділяли особливу увагу опису цих об'єктів і пов'язаних із ними прибутків. Згідно

Таблиця 4

**Кількісні показники господарських споруд та інвентаря
Кам'янецького староства станом на 1763 р.**

№	Передмістя/села	Котли (<i>Kotły</i>)		Млини (<i>Młyny</i>)	Каміння (<i>Kamienie</i>)	Стемпи (<i>Stępy</i>)	Валяльні (<i>Folusze</i>)
		Скарбові (<i>Skarbowe</i>)	Орендовані (<i>Arędarskie</i>)				
1.	Передмістя Карвасари, Підзамче	–	1	5	8	2	2
2.	Довжок	–	2	5	15	3	–
3.	Татариска	–	–	–	–	–	–
4.	Кубачівка	–	–	–	–	–	–
5.	Янчинці	–	–	–	–	–	–
6.	Голосків	–	2	1	3	1	1
7.	Кіптинці	–	–	–	–	–	–
8.	Гринчук	–	–	–	–	–	–
9.	Малинівці	–	–	2	2	–	–
Разом		0	5	13	28	6	3

Джерело: AGAD. ASK. Dział LVI. Sygn. 103. K. 4 II. S. 19, 29.

з інвентарем 1763 р., у Кам'янецькому старостві функціонувало вісім корчем. Одна з них містилася у Передмісті Карвасари «біля кам'янецького замку над рікою Смотрич», була заїздною і збудованою з дерева [9, арк. 4]. На Довжку діяли дві корчми: стара – «з різного дерева, як ззовні, так і з середини ліплена з глини», та нова – «збудована біля старої з дерева» [9, арк. 25 зв.]. Корчма у Янчинцях стояла «на Жванецькому шляху, з дерева збудована», у Гринчуку – «над Дністром», у Голоскові – «на куті села, під двором над річкою Смотрич», а в Кіптинцях зазначено «корчму з халупи» [9, арк. 30 зв.]. Корчма діяла також у Малинівцях [9, арк. 38]. Інвентар 1789 р. фіксує орендну плату вже за корчми в селах Татариска, Кубачівка, Ласківці та Слобідка Малинівська, тоді як про корчму в Кіптинцях згадки відсутні [9, арк. 80–83].

Усі ці елементи господарства формували основні джерела доходів староства. До них належали орендна і чинш, а також прибутки від промислів і дрібної торгівлі. У інвентарях ці надходження зведено в окремі підсумкові таблиці, що дозволяє порівняти структуру й обсяг прибутків у 1763 і 1789 роках (табл. 5).

Згідно з даними таблиці, прибуток Кам'янецького староства у 1763 р. становив 18 734 злотих 16 грош, з яких найбільшу частку (31,4 %) забезпечили передмістя, оскільки там зосереджувалася найбільша кількість об'єктів, що здавалися в оренду, а також найбільша кількість халуп, від яких стягувався чинш. Високі прибутки демонстрували також села Довжок, Гринчук та Голосків, де діяли фільваркові господарства.

За інвентарем 1789 р., загальні прибутки староства зросли до 39 377 злотих 22½ грош, тобто більш як удвічі порівняно з 1763 р. Головною причиною цього зростання було розширення мережі шинків у другій половині XVIII ст., оренда яких забезпечувала суттєві надходження. У 1763 р. орендні прибутки становили 14 650 злотих (близько 78 % від усього доходу), тоді як у 1789 р. – 24 107 злотих 21 грош (62 %) [9, арк. 19, 83 зв.]. Монополія шляхти на виготовлення і продаж хмільних і горілчаних напоїв, так звана пропінатія, дозволяла отримувати високий дохід зі споживання на внутрішньому ринку [1, с. 101]. До кінця століття мережею шинків було охоплено майже всі передмістя і села Кам'янецького староства (за винятком Кіптинців); навіть у Слобідці Малинівській, яка у 1789 р. налічувала лише 15 халуп, діяла корчма [9, арк. 83]. В. Серчик зауважив, що на Поділлі, окрім як «горілчаних грошей» важко було знайти мануфактури, які приносили прибуток [16, с. 125].

Ці дані підтверджують думку, що у руських воєводствах Речі Посполитої пропінатія була більш поширеною, ніж у західних регіонах держави, а доходи від неї могли складати більшу половину в скарбі староства [1, с. 101]. Відсоткове співвідношення прибутків від оренди в загальному доході також настановує на кілька дискусійних міркувань. По-перше, той факт, що вже у 1763 р. оренда становила приблизно ¾ доходу староства, підважує поширену думку про домінування торгівлі зерном чи волами з Поділля до Великопольщі або балтійських портів, характерне радше для XVII ст. [10, с. 78]. Господарство староства у XVIII ст. було переважно орієнтоване на

Таблиця 5

Дохід Кам'янецького староства за матеріалами інвентарів 1763 та 1789 рр.

№	Передмістя/села	Сума прибутків			
		1763 рр.		1789 р.	
		Злоті	Грош	Злоті	Грош
1.	Передмістя Карвасари, Підзамче	5876	4	14544	23
2.	Довжок	3494	4	3838	20 1/3
3.	Татариска	197	19	1616	20
4.	Кубачівка	310	14	1400	18 1/3
5.	Янчинці	2354	18	2784	21 2/3
6.	Голосків	3151	29	4764	8 2/3
7.	Кіптинці	293	28	1132	10
8.	Гринчук	2766	3	3589	14
9.	Малинівці	290	21	1806	15 ½
10.	Ласківці	–	–	3571	6 1/3
11.	Слобідка Малинівська	–	–	328	14 2/3
Разом		18734	16	39377	22 ½

Джерело: AGAD. ASK. Dział LVI. Sygn. 103. K. 4 II. S. 19, 83.

внутрішній ринок. По-друге, зменшення частки «горілчаних грошей» у доході староства (з 78 % до 62 % у 1789 р.) не заперечує зростання зловживань з боку шляхти на пропінатії. Воно радше свідчить про збільшення надходжень від чиншу (з 1452 зл. у 1763 р. до 2988 зл. у 1789 р.) та інших селянських повинностей у другій половині XVIII ст., що простежується також у Хмільницькому старостві [9, арк. 80–83; 19, с. 173]. Водночас, порівняно із сусідніми монархіями панщина у Речі Посполитій залишалася відносно помірною (зокрема, задля уникнення бунтів і масових втеч підданих за кордон), а рекрутчина застосовувалася обмежено. Однак з часом повинності посилювалися, що робило селян більш залежними від панського господарства та зменшувало їхню мобільність [1, с. 103–104].

Висновки. Інвентарі Кам'янецького староства 1763 і 1789 рр. є цінним джерелом для вивчення

господарської структури Поділля. Вони дозволяють простежити демографічні зміни, динаміку розвитку фільварків, систему повинностей і структуру доходів. У інвентарях, хоч і побіжно, відображено наслідки подій кінця 1760–1770-х рр., що дає змогу простежити як період занепаду, так і поступове відновлення господарства. Водночас зростання загального доходу староства до 1789 р. відображає не стільки економічне піднесення, скільки пристосування господарства до нових умов: посилення фіскального тиску, розширення системи оренд та активне використання пропінатії. Скорочення зовнішньої торгівлі після Першого поділу Речі Посполитої сприяло переорієнтації господарства на внутрішній ринок і розвиток дрібних промислів. Таким чином, інвентарі не лише фіксують стан Кам'янецького староства у конкретні роки, а й дозволяють окреслити ширші тенденції соціально-економічного розвитку регіону наприкінці XVIII ст.

Список літератури:

1. Баттервік Р. Світло і племін. Річ Посполита, 1733–1795. Львів : Локальна історія. 2025. 576 с.
2. Грушевський М. Барське староство. Історичні нариси (XV–XVIII ст.). Львів, 1996. 236 с.
3. Крикун М. Подільське воєводство у XV–XVIII століттях: Статті і матеріали: монографія. Львів, 2011. 733 с.
4. Крикун М. Реєстри димів Правобережної України останньої чверті XVIII століття. / Воєводства Правобережної України у XVI–XVIII ст.: статті і матеріали. Львів : УКУ, 2012. С. 410–456.
5. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Ф. 5. Оп. 3. Спр. 3665. 435 арк.
6. Люстрації королівщин українських земель XVI–XVIII ст.: матеріали до реєстру рукописних та друкованих текстів. НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; уклад. Р. Майборода. Київ, 1999. 315 с.
7. Пётр Александрович Румянцев. Документы : Том 2. 1768–1775. Москва, Военное издательство. 1953. 903 с.
8. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD). Archiwum Skarbu Koronnego (ASK). Dział LVI. Sygn. 102. 83 s.
9. AGAD. ASK. Dział LVI. Sygn. 103. 83 s.
10. Baszanowski J. Handel wołami w Polsce w XVI–XVIII wieku. Szczęsne, 2017. 309 s.
11. Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie. Sygn. 7872. 27 s.
12. Dziubiński A. Na szlakach Orientu. Handel między Polską a Imperium Osmańskim w XVI–XVIII wieku. Wrocław, 1997. 326 s.
13. Falniowska-Gradowska A. Królewsczyzny i starostowie w dawnej Rzeczypospolitej. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984. 63 s.
14. Guldon Z. Związki handlowe dóbr magnackich na prawobrzeżnej Ukrainie z Gdańskiem w XVIII wieku. Toruń, 1966. 202 s.
15. Konopczyński W. Konfederacja Barska. Przebieg, tajemne cele i jawne skutki. T 1. Poznań : Zysk i S-ka. 2017. 649 s.
16. Serczyk W. Gospodarstwo magnackie w województwie podolskim w drugiej poł. XVIII wieku. Warszawa, 1965. 170 s.
17. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Tom III. Kraków, 1885. 960 s.
18. Urzędnicy podolscy XIV – XVIII wieku. Spisy, opr. E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1998. 243 s.
19. Włodarski A. Wzrost i stagnacja gospodarki chłopskiej. Przypadek starostwa Chmielnickiego w XVIII w. *Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych*. 2019. Tom LXXX. S. 139–186.
20. Wyczański A. Studia nad gospodarką starostwa korczyńskiego 1500–1660. Warszawa, 1964. 232 s.
21. Zielińska T. Magnateria polska epoki saskiej. Funkcje urzędów i królewsczyzn w procesie przeobrażeń warstwy społecznej. 1977. 235 s.

Haiseniuk M.O. THE KAMIANETS STAROSTWO IN THE LIGHT OF THE INVENTORIES OF 1763–1789

The article examines the socio-economic development of the Kamianets Starostwo in the second half of the 18th century. The study is based on two inventories of royal estates created in 1763 and 1789. These records provide detailed information about the local economy, including population numbers, the amount of housing and farmsteads, livestock, beehives, mills, taverns, as well as taxes and income from rents. Comparing the two inventories makes it possible to trace changes in the economic structure of the starostwo over time. The article also analyses the form of the inventories and explains why they were created, which influenced their structure and content. It is shown that after the reforms introduced by the Sejm of 1764, the inventory process became more systematic and detailed. This increased the transparency of economic records and made it possible to evaluate the real income potential of state-owned estates. The study shows that after a period of economic growth in the mid-18th century, the starostwo faced decline caused by epidemics, the Bar Confederation, the stationing of Russian troops during the war with the Ottoman Empire, and the consequences of the First Partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Population decrease led to a shift towards an internal market economy. At the same time, the role of rent and propination (the monopoly on producing and selling alcohol) grew significantly. As a result, by 1789 the income of the starostwo more than doubled compared to 1763, despite the overall drop in population. The research highlights the high value of inventories as sources for reconstructing the economic history of Podillia and understanding how starostwo estates functioned in the 18th century.

Key words: Kamianets Starostwo, Podillia, inventories, royal estates, Polish-Lithuanian Commonwealth, 18th century.

Дата надходження статті: 25.11.2025

Дата прийняття статті: 15.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025